ЗАРОБЉАВАЊЕ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Горњи Милановац имао је у току читавог постојања Ужичке републике у јесен 1941. године специфичан положај и специфичну улогу. Он се налазио на граници између ослобођених и неослобођених територија. Тако су Горњи Милановац и таковски крај у овом времену били предстража слободне партизанске територије. То је дало печат многим догађајима на овој територији и то је утицало да се четничка издаја на овом подручју манифестује на посебан начин.

Горњи Милановац ослобођен је 28. септембра 1941. године.

Четници Драже Михаиловића тада су још сарађивали с партизанским јединицама. Средоје Урошевић о томе у свом сећању пише:

> „. . . Притиснути непоколебљивошћу у одлуци, четници пристадоше да учествују у нападу али више симболично, јер „немају војске" . . . Четници су инсистирали да они нападају дуж друма Горњи Милановац — Таково. .. Овим правцем су се у току напада жандарми из Горњег Милановца повукли према Такову — у сусрет четницима па нам је било јасно зашто су четници упорно тражили тај правац. . .
>
> Немци су се предали четницима, којих је било 40—50 људи, а не партизанима, иако их је било 500—600. Четницима је био једини циљ да спасу жандарме, те ни пушке не опалише на Немце. Немачка посада је капитулирала под оружаним притиском партизана, а предала се четницима и под њиховом заштитом спроведена је на Равну гору. . .
>
> Немачка посада, иако јачине само једне чете, имала је велике залихе у магацинима. . ."[1]

1. Средоје Урошевић: Од издаје до издаје, *Устанак народа Југославије,* III, Војно дело, Београд 1964, стр. 405-^06.

Истог дана кад је град ослобођен у њему је формирана партизанска команда места. За команданта је одређен Богдан Оклопџија[2].

Стицајем околности на територији таковског среза било је тада и средиште четничког покрета Драже Михаиловића. Равна гора катастарски је део села Коштунића у таковском срезу. Убрзо после ослобођења Горњег Милановца у овом градићу и око њега јављају се мрачне силе, које ће читаво време трајања партизанске републике у јесен 1941. године упорно и подмукло покушавати да спрече ослободилачку борбу. Негде иза половине октобра 1941. године командир Четврте таковске партизанске чете добио је обавештење да се на његовом терену крије неки непознат човек и да се интересује за догађаје у овом крају. Организована је брза акција и ухваћен је мајор бивше југословенске војске Миодраг Шапоњић. Сазнало се да су га на овај терен упутили Немци и Недић из Београда и да је имао задатак да испита ситуацију о могућности напада на партизане. После првог саслушања ухваћени издајник поведен је у Врховни штаб НОПОЈ. Покушао је да побегне па је убијен. Његова појава била је опомена да се са разних страна спремају напади на ослобођену територију.

Партизанске јединице и команде у таковском крају од почетка су се трудиле да са четницима остваре сарадњу, да створе јединствен фронт против окупатора. Зато су партизанске команде прихватиле да се у Горњем Милановцу, поред партизанске, створи и четничка команда места. На челу четничке команде места био је Петар Михајловић, капетан бивше југословенске војске. Четничка команда места имала је седиште у Крсмановића кафани у Горњем Милановцу. Обе команде места, партизанска и четничка, имале су своје страже и своје патроле.

Чим је Горњи Милановац ослобођен, у њему је заказан и одржан један заједнички састанак партизанских и четничких представника. На овај састанак са четничке стране су дошли: Дража Михаиловић, Драгиша Васић, Миодраг Палошевић и капетани Михајловић и Рељић. Од партизанских руководилаца састанку су присуствовали: Бранко Ракић, Богдан Оклопџија, Јосип Алмузлино и Раде Кушић. Четници су тражили да они узму војну, а партизанима оставе само цивилну власт. Споразумели су се једино да у Горњем Милановцу остану обе команде места, партизанска и четничка.

Још једном у току јесени 1941. године, 18. октобра, Дража Михаиловић је долазио на разговоре с партизанским представницима, који су вођени код Пољавића кућа у Брусници. Ни овога пута није постигнут споразум о сарадњи.

2. Јелена Поповић: *Таковци у народноослободилачкој борби и револуцији,* књига прва, Дечје новине, Горњи Милановац 1986, стр. 321 (У даљем тексту: Ј. Поповић: *Таковци).*

„. . . Тек што смо се консолидовали, омасовили, постали јединствени у борби против окупатора, појавише се Дражини официри — четници да и они организују своје јединице. Тада смо ми већ имали народ уза се и сигурно контролисали нашу територију. . . Осећала се нит сумње у спремност четника да сарађују са нама. Они су се, међутим, могли разобличити само у заједничким акцијама. Притешњени чмњеницама, пристадоше и на то. . .'[3]

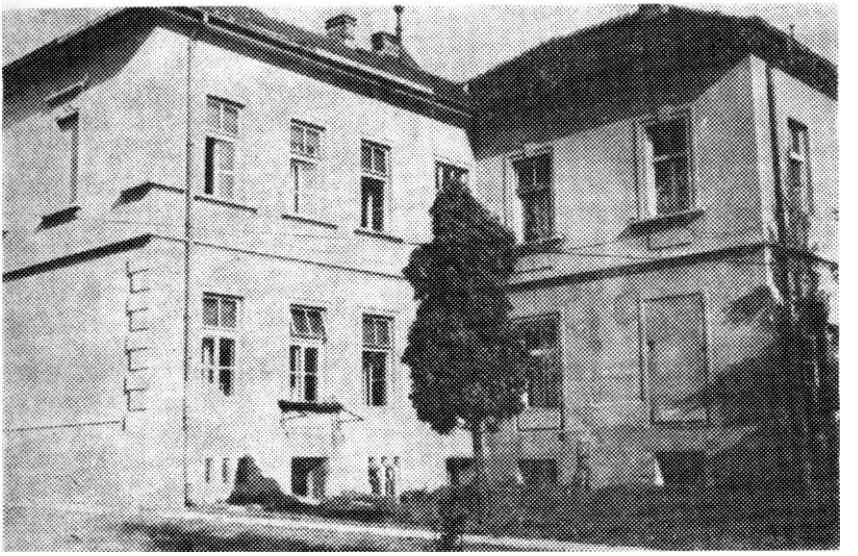

Зграда болнице у Горњем Милановцу

Док су се четници у Горњем Милановцу окупљали, углавном, око своје команде места у Крсмановића кафани, штаб Таковског партизанског батаљона био је смештен у згради Среског начелства, а чете из састава Таковског батаљона биле су распоређене по већим зградама. Почетком октобра 1941. године Чачански партизански одред имао је у свом саставу четири батаљона са двадесет чета, без девет посадних чета и чета народне милиције. Један од батаљона у Чачанском одреду био је Таковски батаљон, у коме су тада била 684 борца[4].

Око десетог октобра у Горњем Милановцу је формиран Народноослободилачки одбор, чији је председник био Риста Стефановић. У граду је тада било доста избеглица и депортираних Сло-

3. Средоје УрошеиИП, наведено сећање, сгр. 404.
4. J. Поповић: *Таковци,* стр. 332.

Радош Трифуновић

Драгиша Нинолић — Ружић

Димитрије Митровић

Божидар Црнић

Тихомир Радивојевић

Милорад Петровић

Бранко Савић

Милосав Басарић

Владан Милетић

венаца. Одмах су организоване и почеле рад обућарска, кројачка и механичарска радионица. Организована је и здравствена служба. Болница у Горњем Милановцу примала је на лечење рањене и оболеле борце и становнике. Управник болнице био је Радисав Катанић, а као лекари у болници су радили још лекари Сава Михајловић и Петар Дујановић. Посебна болница за рањенике формирана је у згради основне школе у Савинцу. У њој је било 40 кревета. У болници у Савинцу радио је лекар Петар Дујановић, а помагао му је Милан Катанић, студент медицине. Дужност комесара болнице у Савинцу најпре је обављала Стојанка Теодоровић, а њен заменик била је Зага Савић. Касније је дужност комесара болнице преузео доктор Дионисије Ђоровић. У болници у Савинцу лечени су и партизански и четнички рањеници.

У Горњем Милановцу у то време бујао је културни живот, чији је носилац била, углавном, омладина.

* * *

У неколико наврата у току јесени 1941. године немачке колоне из Крагујевца покушавале су да продру у Горњи Милановац и да га поново заузму. У то време чувено је постало Рапај-брдо, између Невада и Грабовице. На овом положају партизани су сачекивали и из заседе уопешно тукли немачке трупе, које су надирале према слободном Милановцу.

Први немачки напад на Милановац уследио је одмах по ослобођењу — 30. септембра. На Рапај-брду дочекали су их унакрсном ватром борци Таковског батаљона и Крагујевачког одреда. Немци су имали доста изгинулих и око десет рањених и после неуспелог продора вратили су се у Крагујевац.

Други немачки напад на слободан Горњи Милановац уследио је већ сутрадан — првог октобра. Немци су кренули уз подршку своје авијације и три тенка. Опет су их сачекали партизани на Рапај-брду и успели да их одбију. Таковски батаљон тада је изгубио двојицу својих бораца.

Трећи немачки напад на Горњи Милановац почео је четвртог октобра. Из Крагујевца је тада кренуо немачки ојачани батаљон са око 300 војника, три тенка, нешто коњице и артиљерије. Ова групација добила је наређење да упадне у Милановац, да га спали, покупи таоце и да се затим повуче. Немци су сада ишли опрезније. Првог дана, четвртог октобра, дошли су до Врађевшнице и ту заноћили. Сутрадан, петог октобра, наставили су нрема Милановцу, уништавајући све испред себе. На положајима испред Милановца до тада је, поред партизана, увек било и четника. Пред трећи напад Немаца четници Звонка Вучковића повукли су се са положаја и отишли за Таково. Партизанске чете морале су саме прихватити борбу са далеко надмоћнијим немачким снагама. Немци су и даље наступали опрезно. Од Врађевшнице до Милановца ишли су око 48 чаоова. Докле су стигли — све су запалили. Партизанске чете нису могле да их задрже. Немци су уопели да продру у Горњи

Милановац. Одмах су почели да сакупљају све затечене мушкарце и да их терају у касарну. Пљачкали су радње и приватне куће Ујутру су са похваталим таоцима и великим пленом кренули натраг преко Рудника. Иопод Рудника су их напали партизани. Осам немачких војника партизани су тада заробили. Немци су морали да напусте своја два тенка.

Четврти немачки напад на слободни Милановац уследио је 15. октобра 1941. године. Уочи тог дана део бораца из Милановца упућен је у Ужице по оружје. Немачка групација је овог пута добила наређење да понови напад на Горњи Милановац, с циљем да се „варош запали и покупе таоци". Таковске партизанске чете биле су доста ослабљене због упућивања око 200 бораца у Ужице по наоружање. Требало је да четници мајора Палошевића учествују у одбрани града, али они су напустили положаје. Таковске чете морале су постепено да одступају. Петнаестог октобра пред мрак Немци су упали у Горњи Милановац. Одмах су почели да пале. Немачки војници размилели су се у свим правцима, кундаком разбијали стакла на прозорима и у куће, радње и друге грађевине убацивали запаљене фосфорне плочице. Убрзо је цео град био у пламену. Док је град горео, добошар је ишао улицама и позивао да сви становници дођу у црквену порту. Из града су читаве колоне бежале према суседним селима. Сав њихов иметак у Милановцу прогутао је пожар.

Немци су успели да у граду и околини сакупе око 200 мушкараца и да их као таоце отерају у Крагујевац.

Све се догодило муњевито брзо. Град је запаљен, таоци покупљени, остало становништво сабијено у црквену порту, а куће и дућани опљачкани. Исте ноћи Немци су се вратили у Крагујевац. Испред себе су терали таоце, а на камионима возили опљачкане ствари. Жене, деца и старци сами су се разишли из црквене порте.

Тај петнаести октобар остаће у историји запамћен као најтужнији дан постојања Горњег Милановца. Шест дана касније, 21. октобра, у маоовном покољу у Шумарицама у Крагујевцу убијено је, заједно са осталим жртвама, и око стотину грађана таковског краја, који су као таоци покупљени и одведени оног дана кад је Милановац запаљен[5]. Неколико већих зграда у Горњем Милановцу том приликом ипак је остало. Нису запаљени касарна, болница и зграда Сирогињског дома.

Са четницима око Горњег Милановца односи су се постепено иогоршавали. У четири напада Немаца на Милановац и у борбама на Рапај-брду четници су се увек повлачили и нису прихватали борбу. Међу таковским партизанима се наслућивало да четници

5. Делимичан списак ових жртава објављен је у наведеној књизи Јелене Поповић: *Таковци,* стр. 412—413.

Борисав Аврамовић

Петар Поповић

Михаило Поповић

Марко Матијаш

Вукосав Вучиовић

Драгиша Павловић

неће бити лојални сарадници, али се још није знало да таковски четници имају пушке које су биле упућене на милановачки фронт, а које су четници у Пожеги запленили.

* * *

Почетком новембра 1941. Дража Михаиловић издаје наређење да се четници повуку са свих фронтова према Немцима.

Ноћу између првог и другог новембра отпочео је општи напад четника на слободну партизанску територију. Вођене су борбе на Трешњици код Ужица, у Ивањици, а нешто касније и око Чачка. Четници у Горњем Милановцу тада, изгледа, нису имали снаге да предузму напад, али су знали за почетак борбе на другим местима па су покушали да се повуку из Горњег Милановца да би се прегруписали са осталим четничким снагама. Партизани из Горњег Милановца су прозрели њихову намеру и Трећа таковска чета је тада разоружала једну четничку групу, али им је касније оружје враћено, јер је њихов командант Звонко Вучковић уверавао да ће с партизанима наставити сарадњу.

Четници под командом Радослава Ђурића и Јована Дерока напустили су положаје код Краљева и првих дана новембра кренули да заузму Чачак. За то време четници из таковског краја постепено су се концентрисали у Брајићима, где ће ускоро почети да се пишу најмрачније странице четничког покрета[6]. Али, док су четници отворено напуштали положаје код Краљева и већ нападали партизанске снаге код Ужица и Ивањице, око Горњег Милановца је још неко време било мирно, мада су еа разних страна стизала обавештења да четници малтретирају партизанске породице, задржавају партизанске курире и транспорте и све више шире измишљотине о партизанима.

Први озбиљнији предзнаци издаје забележени су првог новембра у Прањанима. Тада су четници ухватили партизане Миленка Јевтовића и Милована Пауновића из Леушића, везали их *и* отерали на Равну гору. После неколико дана стрељани су. На другом месту четници су истих дана ухватили Драгишу Николића, Гвоздена Максимовића и још једног партизана, који су касније такође убијени.

По Милановцу и околини све упорније су кружили гласови да ће доћи до сукоба између партизана и четника.

Седмог новембра у Горњем Милановцу, као и у другим ослобођеним местима, славила се 24-шдишњица октобарске револуције. На тргу испред судске зграде у Милановцу тог дана одржан је велики збор посвећен октобарској револуцији. Пре тога на пијаци у овом граду постројило се око 800 четника. Њима је четнички капетан Рељић држао говор, поп их је благосиљао, а они су се заклињали краљу на верност. Било је сумње да је то четничка провокација, али ни то, ни све чешћи гласови да четници спремају напад, чак ни појава неких непознатих људи у Милановцу, нису сматрани озбиљном опоменом. Издаја се само нејасно предосећала.

После подне и пред вече седмог новембра по граду су се вијали четници како носе пушке по средини, уперене напред. Познаваоцима прилика то је било сумњиво. Прва и Трећа чета Таковског партизанског батаљона, које су се затекле у граду, распоређене су на различита места. Трећа чета изашла је из зграде Сиротињског дома и распоредила се према касарни и изнад гробља, а један вод треће чете упућен је као обезбеђење на железничку станицу. Прва чета сместила се у зграду милановачке болнице. Увече су у ову чету дошли неки омладинеки активисти. Међу њима су оили Милорад Петровић и Љубиша Зарић. Овде је стигао и Кочо Павлов из Колубарске чете Ваљевског одреда.

Увече је примећено живље кретање четника па је окупљен штаб Таковског партизанског батаљона и тада је командант Бранко Ракић „обелоданио писмо" које му је упутио четнички командант Звонко Вучковић. У том писму Вучковић је извештавао да ће

6. Ј. Поповић: *Таковци,* стр. 435.

четници напасти партизане у Милановцу, али да он неће учествовати у том нападу. Схватило се да одред Звонка Вучковића неће напасти партизане у Горњем Милановцу. Као што ће се касније показати, то је била врло лукава замка.

Те ноћи, између седмог и осмог новембра, четници су напали партизане у Горњем Милановцу.

Војислав Савић

Миливоје Ђилас

Пошто се Трећа чета Таковског батаљона повукла из Сиротињског дома, четници су главне снаге усмерили на болницу.

У милановачкој болници тог тренутка није било рањеника. Сви су раније пребачени у Савинац. У две веће и једну мању болничку зграду сместили су се део Прве чете Таковског батаљона и четири чете Првог шумадијског одреда.

Пре напада на болницу четници су заробили стражу пред поштом и заузели пошту. Затим су заузели железничку станицу.

Око два сата после поноћи четници су опколили болницу. Неколико партизанских бораца који су приметили четнике искочили су из зграде и покушали да беже. Успели су да се извуку из обруча: Раде Кушић, Јосип Алмузлино, Миодраг Дамњановић, Љубиша Зарић, Веселин Перовић, Борис Ђорђевић, Јован Ракић, Цале Рафајловић, као и Коча Павлов из Колубарског батаљона. С њима је покушао да се извуче и Миломир Јевтовић, али је погинуо од четничког метка. Из мање болничке зграде успело је да се извуче из обруча око 20 бораца Четврте чете Другог батаљона

Првог шумадијског одреда. Други део ове чете са комесаром Во јиславом Савићем четници су заробили. Четници су заробили г део Пете чете Другог батаљона Првог шумадијског одреда. И: Шесте чете успело је да се извуче из обруча веома мало бораца Сви остали су заробљени.

Поред Прве и Треће чете Таковског батаљона и Шумадина ца, у болници у Милановцу те ноћи затекло се и неколико борацг из других јединица. Шумадијски партизани, као и већина борац; таковских чета, били су преморени *и* без муниције. Код једног бро ја њих наступио је тренутак колебљивости. Четници су нападали \ виком тражили да партизани предају оружје па ће их одмах пусти ти кући.

Убрзо се из опкољених зграда болнице више није могло изаћи. Четници су продрли у приземље велике зграде, а партизани с> се повукли на спрат и борили се све док су имали муниције. Четници су знали да партизани немају довољно муниције, а они су је имали довољно, јер су користили управо ону количину коју су им партизани упутили из Ужица после преговора у Брајићима. Кад је партизанима нестало муниције, четници су их почели звати на предају. Обећавали су помирење. Партизански борци су, један пс један, излазили из зграде и одлагали оружје. Четници су их одмах заробљавали.

Те ноћи у милановачкој болници и око ње четници су заробили 120—130 бораца Таковског батаљона, Првог шумадијског одреда и других јединица. На другим местима у Милановцу те ноћи заробили су још известан број бораца, тако да се тај број пео на око 150 заробљених[7].

Заробљене партизане четници су водили према касарни. Осим оних које су затекли у болници, четници су хапсили и остале активисте и борце, који су се нашли на разним дужностима у граду. Заробили су и вод Треће таковске чете, који је био на обезбеђењу железничке станице.

Исте ноћи једна четничка група упала је у партизанску радионицу у Луњевици и опљачкала алат и материјал. У Луњевици су четници те ноћи заробили партизане Милосава Басарића и Стевана Мијатовића.

У болници која је била смештена у згради основне школе у Савинцу, око 13 километара далеко од Горњег Милановца, у време напада четника било је рањених партизана, али и рањених четника. Ту се затекао на лечењу чак и један рањени немачки војник. Кад су се осмог новембра изјутра овде појавили четници, у болници се затекло око 20 рањеника, претежно бораца Првог шумадијског одреда. Као рањеници овде су се затекли, поред осталих, Бранко Меденица, Димитрије Марјановић, Живко Томић, један

7. *Чачански крај у НОБ. Хронологија догађаја,* стр. 149.

Милош Дражевић (горе) и Дејан Лунић (лево)

партизански командир чете са надимком „Гараш"[8]. Од особља болнице, поред лекара ту су се затекле и болничарке Лепа Лукић — Васовић, Стојанка Теодоровић, Наталија Тодоровић и Даница Миловановић.

У болничкој просторији у Савинцу појавио се четнички командант места и особљу болнице, као и рањеницима, саопштио да је Горњи Милановац у четничким рукама и да се сви затечени у болници у Савинцу имају сматрати четничким заробљеницима. Рањени партизан Бранко Меденица почео је да се објашњава са четничким командантом места, али су га четници одмах извели из болнице и одвели према Равној гори. Убрзо се сазнало да су га четници заклали. Четници затим доносе неки списак и из групе заробљеника издвајају Даницу Миловановић, Наталију Тодоровић, Стојанку Теодоровић, Лепу Лукић — Васовић и четворицу партизана-скојеваца. Њих су потерали према Такову. Успут су их псовали, пљували и претили да ће их у првом потоку стрељали. У једној публикацији овај догађај је нешто детаљније описан овако:

> „ . . . Неке рањенике и медицинско оообље из болнице четници су побили (Бранка Меденицу, Петра Поповића и др.), а неке отерали и предали Немцима у Ваљево (доктора Дионизија Ђоровића, Лепу Лукић — Васовић, Момира Нешковића). Лекара Дионизија Ђоровића четници су ухватили у Дренови и предали Немцима, који су га из Ваљева отерали у логор у Норвешку, а Момира Нешковића из Ваљева у Шабац, где су га стре-

8. Вероватно је реч о командиру из састава шумадијских партизанских јединица, родом из села Гараша код Аранђеловца. Његово име није могло да се утврди. Вид. Ј. Поповић, *Таковци,* стр. 460.

љали у марту 1942. године. Даницу Миловановић, Наталију Тодоровић и Милету Новаковића су мучили и тукли у Брајићима. . ,"[9]

У једној кући код Горњег Милановца четници су затекли партизанку Милицу Јорданов и још двојицу партизанских бораца. Одмах су их напали и тражили да предају оружје. Троје партизана су пружили жесток отпор, али су присиљени на предају.

Осмог новембра око 8 часова четници су све заробљене извели из милановачке касарне на једну ледину изван града. Било је ту око 250 заробљених[10]. Дошли су официри са Равне горе. Један бивши жандармеријски капетан раопитивао се цинички шта је ко по занимању. Раднике, ђаке и студенте издвајао је у посебну

Љубиша Бајић

групу и означавао подругљивим двосмисленим изразима. Затим је настало „класирање". Четници су издвајали на страну старије сељаке. Њих 30—40 одмах су пустили. Надали су се да ће тим поступком сељаке придобити на своју страну. Све остале заробљене су сврстали у колону и потерали према Такову. Журили су да се што пре удаље од Милановца. „На челу колоне »победоносно« и разметљиво ишли су командант Таковског четничког одреда Звонимир - Звонко Вучковић и четнички официри Душан Топаловић и Илија Орељ"[11].

У Такову је велика група заробљених из Горњег Милановца спојена са групом заробљених у Савинцу. Сви заједно одатле су потерани према Равној гори. Уопут су их четници непрекидно тукли, понижавали и малтретирали.

Колона заробљених дотерана је до Теочина. Ту су ванћили. Испред Теочина заробљени партизан Милосав Басарић издвојен је из групе зато што је четницима добацивао да су издајници. Одвели су га и убили.

После тога колона заробљених дотерана је у Брајиће. Ту су четници доводили заробљене партизане и са других страна. У Брајићима су једну групу заробљених сабили у подрум бивше жандармеријске станице, друге у кафану, а треће по приватним кућама. Почео је да ради четнички преки суд. Уз саслушање четници су тукли и малтретирали.

9. А. Хаџипоповић — Р. Маринковић: *V име слободе и правде,* Чачак 1984, стр. 100—101.

10. Читавих 37 година после ове четничке издаје у Горњем Милановцу, приликом разговора у Робајама у јуну 1978. године, председник Тито је поменуо велики број заробљених из Горњег Милановца. *Тито у ваљевском и подринском крају,* Београд 1981, стр. 352.

11. *Чачански крај у НОБ. Хронологија догађаја,* стр. 154. У књизи А. Хаџипоповића и Р. Маринковића *V име правде и слободе,* стр. 99, стоји податак да су четници у Милановцу заробили 150 партизана.

У Брајиће је дотерана и група жена и девојака које су заробљене у Горњем Милановцу и у Савинцу, као и неколико партизанки које су приликом стрељања у Брајићима издвојене и задржане у заробљеништву, јер су се четницима представиле као сељанке.

У дворишту Радише и Милутина Бајића у Брајићима заробљени су извођени пред четнички преки суд, у коме су били Павле Сретеновић, Раде Зарић, капетан Рељић и Илија Орељ.

Од осмог новембра 1941. године Горњи Милановац је у четничким рукама.

Велика група заробљених из Горњег Милановца и таковског краја већ је била на Равној гори, а у Горњем Милановцу четници су још хватали и у свој затвор доводили партизане и партизанске сараднике. Сви они доживели су исту судбину. Четници су их одмах убијали или предали Немцима. Само мали број је преживео.

Док су се четници на Равној гори иживљавали над заробљеним партизанима, Друга и Трећа чета Таковског партизанског ба-

Владимир Лазић Миша

Душан Вукотић

таљона водиле су 11. и 12. новембра непрекидне борбе против четника у Сврачковцима и Велеречи. Разбијени четници морали су да се сабијају у Горњи Милановац. Истовремено је Љубићки батаљон Чачанског партизанског одреда, са делом Прве чете Таковског батаљона, успео да потисне четнике из Бруснице, Луњевице и Грабовице. Око Горњег Милановца створено је партизанско окружење.

Шеснаестог новембра четници су морали да напусте Горњи Милановац и да се повлаче на Равну гору. То их је, изгледа, још

више разбеенело. Сад су се утркивали ко ће више пакости и зла да нанесе заробљеним партизанима на Равној гори.

У току осам дана, колико су четници држали Милановац, овде су непрекидно трајале пљачке, малтретирања, убијања.

Болница у Савинцу ослобођена је од четника 15. новембра.

* * *

Занимљиво је како је све ове догађаје у свом извештају представио четнички командант Звонко Вучковић. Ево неких делова из његовог извештаја:

„. . . Четвртог новембра 1941. године у 11 часова, када сам се налазио на састанку поводом одбране Милановца са комунистичким командантом батаљона Ракићем, позват сам на телефон из Брајића од начелника горског штаба потпуковника Павловића, који ми је тада кратко наредио да одмах нападнем комунисте и да их разоружам. Капетан Рељић, командант места и командант одреда, који је тада стигао у Милановац и капетан Стојановић из села Љуљака решили су да ја одем у Брајиће и лично обавестим потпуковника Павловића да је његово наређење сада немогуће извршити, јер није код војника створено потребно расположење, јер смо баш тих дана у Милановцу успели да успоставимо релативно добре односе. Потпуковник Павловић одбио је све моје разлоге и наредио да ми у Милановцу поступимо одмах по издатом наређењу. По повратку у Милановац нашао сам капетана Рељића, Стојановића са одредом и остале официре (десетина) извучене из Милановца у село Брусницу (Коњевића куће)[12]. Објаснили су ми да су тако урадили да би се горе припремили за напад. . .

Са Ракићем сам после краћег споразумевања успео у следећем: оружје је одмах враћено разоружаним војницима, сви похапшени грађани пуштени су, одред капетана Стојановића и остали официри могли су се вратити у Милановац, где сам их ја после пола сата и довео. Капетан Рељић је у међувремену отишао у Брајиће. **Све ово коштало ме је часне речи да нећу комунисте напасти, коју је од мене тражио Ракић као гаранцију (подвукли аутори).**

Одмах сутрадан са Стојановићем донео сам одлуку да нападнем комунисте, но с тим да се ја привремено склоним, како бих одржао часну реч, у коју су комунисти чврсто веровали...

Ноћу 7/8. новембра[13] Кљајић је са одредом изненада опколио болницу, напао комунисте и пуних 6 часова

12. Всроватно је омашка у куцању. Реч је о Пољавића кућама.

13. У оригиналу документа ово место је писаћом машином написано доста нејасно.

приморавао их на предају држећи приземље, док су комунисти били на првом спрату. Стварна борба била је ипак кратка. Комунисти су се предали скоро сви (125 људи). Приликом ове борбе погинуо је из одреда редов Милијан Молеровић. Заробљени комунисти спроведени су у Брајиће. У исто време Стојановић је са одредом напао Здравствени дом, истерао комунисте из вароши у правцу села Врбаве и заробио 10.

Пошто су наши одреди чврсто владали Милановцем, иста варош је предата одреду мајора Савовића. Смиљанићев, Стојановићев и мој одред добили су задатак да крену за Таково и даље за Брезну, где ће образовати главну резерву. Седмог новембра 1941. године у 10 часова[14] наредник Кљајић предао ми је одред у селу Такову. . ,"[15]

Документ је својеручно, пуним именом и презименом и чином потписао: „Командант поручник Звонимир А. Вучковић".

Неки детаљи из овог документа вредни су као потпуније објашњење догађаја у Горњем Милановцу од 4. до 16. новембра 1941. године, али је документ посебно вредан као сведочанство дволичности четника.

* * *

Повлачећи се са разних страна према Равној гори, једна четничка групација утврдила се у Прањанима. На ову групацију концентрисале су се чете Драгачевског, Трнавског и Љубићког батаљона Чачанског и делови Ужичког и Првог шумадијског партизанског одреда. Развила се веома жестока борба. Четници су се овде упорно бранили, али су најзад 19. новембра морали да напусте ове положаје. Разбежали су се, а у селу оставили 110 лешева. На сеоском гробљу у Прањанима нађено је десет поубијаних партизанских бораца.

У партизанским јединицама постојала је одлучност да се четници гоне до потпуног уништења, али је од Врховног штаба НОПОЈ стигло наређење да се прекине даље гоњење, јер су четници молили за примирје[16].

* * *

Подаци о броју заробљених и поубијаних у акцији четничке издаје у Горњем Милановцу и таковском крају ни овде нису ни потпуни ни сасвим сигурни. У великом броју извора помиње се да су четници у ноћи између 7. и 8. новембра 1941. године у Горњем Милановцу заробили око 150 партизана. Четнички командант Вучковић пише да се предало 125 људи. После истеривања из милано-

14. Опет нека грешка у куцању, јер се очевидно описује догађај после напада на Милановац ноћу између 7. и 8. новембра.

15. *Издајник и ратни злочинац Дража МихаиловиН пред судом,* стенографске белешке, Београд 1946, стр. 423-424.

16. *Чачански крај у НОБ. Хронологија догађаја,* стр. 165.

Зоран Поповић

Стојанна Теодоровић

Нинола Петронијевић

Драгослав Филиповић

Бранно Вујовић

Милорад Радуловић

Ратно Зеленовић

Миодраг Дамњановић

Милић Видојевић

вачке касарне осмог новембра помиње се 250 заробљеника, од којих су 30—40 старијих сељака четници пустили. Имена тих сељака у каснијим списковима заробљених се не појављују.

После свега остаје још прилично велики број заробљених и побијених партизана и партизанских сарадника чија имена нису могла да се пронађу и утврде. Можда је неко од ових лица у оној групи за које нема потпуних података, па пошто нису могли бити одређеније разврстани, стављени су као заробљеници са непотпуним подацима у ваљевском крају[17]. Осим тога зна се да су четници и после масовног заробљавања у Горњем Милановцу и околини, појединачно или у мањим групама хватали борце из Шумадије, са Коомаја, Посавине, Колубаре и свих других крајева, неке одмах убијали, а друге терали на Равну гору и опет по кратком поступку убијали. Отуда свакако није измишљена она бројка од око 510 заробљених партизана којима је на Равној пори изречена смртна казна.

Из појединачних података може се реконструиоати да су у Горњем Милановцу и таковском крају у току новембра 1941. године од четника страдали многи партизански борци и сарадници. Неки су изгинули, неке су четници убијали појединачно, а неки су заробљени па отерани на Равну гору и одатле на губилиште у Ваљеву. Списак изгинулих, заробљених или на други начин ликвидираних бораца и родољуба и осталих четничких жртава ни овде није коначан. Ово што се овде даје зато ваља схватити као покушај да се сачувају она имена за која се сигурно зна.

Жртве четничке издаје у Горњем Милановцу и таковском крају тих дана постали су:

Борци Таковског батаљона Чачанског партизанског одреда: Миливоје Аврамовић, Милутин Аврамовић, Милосав Басарић, Радош Богић, Војо Булатовић (после заробљавања прешао на четничку страну), Милић Видојевић, Владан Видојевић, Бранко Вујовић, Вукосав Вучковић, Стефан Георгијевски, Миливоје Глигоријевић, Милојко Дамљановић, Миодраг Дамњановић, Драгослав Дмитровић, Милош Дражевић, Миливоје Ђилас, Божидар Ђорђевић, Милун Ђорђевић, Миодраг Ђорђевић, Милица Живковић, Драгомир Жунић, Ратко Зеленовић, Миленко Јевтовић, Миломир Јевтовић, Светислав Јевтовић, Саво Јојић, Живорад Кнежевић, Милош Лазаревић, Момчило Лончаревић, Веселин Лукић, Лепосава Лукић — Васовић, Владимир - Миша Лазић, Гвозден Максимовић, Ратомир Максимовић, Миодраг Мандић, Здравко Марковић, Радош Марушић, Милић Мијаиловић, Стеван Мијатовић, Владан Милетић, Радивоје Миливојевић, Даница Миловановић, Момир Нешковић, Гојко Николић, Драгиша Николић — Ружић, Милета Новаковић, Ми-

17. За партизане из Шумадије, који су заробљени у Горњем Милановцу, V књизи *Србија у рату и револуцији* (Београд 1976, стр. 156), стоји да су припадали Трећем батаљону Првог шумадијског партнзанског одреда. Овде је, вероватно, било н неколико бораца из Другог шумадијског одреда, или других батаљона Првог шумадијског одреда.

лован Пауновић, Алсксандар Пејовић, Милорад Петровић Пуђо, Радован Петровић, Драгош Петронијевић, Никола Петронијевић, Зоран Поповић, Михаило Поповић, Тихомир Радивојевић, Милић Радовановић, Ваоо Радуловић, Милорад Радуловић, Драгослав Ристић, Загорка Савић, Милица Станковић, Андрија Танасковић, Стојанка Теодоровић, Миодраг Тешић, Наталија Тодоровић, Сретен Томовић, Вујица Трифуновић, Јован Ј. Трифуновић, Јован С. Трифуновић, Милета Трифуновић, Радош Трифуновић, Драгослав Филиповић, Радиша Царевић и Гвозден Цветковић.

Борци осталих батаљона Чачанског партизанског одреда: Живојин Арнаутовић, Љубинко Иконић, Раденко Јањић, Миленко Марковић и Никола Николић.

Борци Шумадијског партизанског одреда: Борисав Аврамовић, Радомир Анђелић, Милан Бабић, Иван Бајазит, Милорад Бајић, Душан Вукотић, Живан Димитријевић, Драгутин Ђапа, Петар Ерјавец, Милош Јаковљевић, Драгиша Јовановић, Драгомир Крстовић, Првослав Малишић, Радоје Маричић, Димитрије Марјановић, Марко Матијаш, Бранко Меденица, Велисав Милановић, Димитрије Митровић, Миленко Митровић, Љубиша Ненадовић, Драгиша Павловић, Миодраг Петровић, Милорад Пешић, Бранко Савић, Војислав Савић, Нинко Сакић, Станко Субашић, Драгомир Ћиковић и Шериф Хусрефовић.

Борци Космајског партизанског одреда: Соломон Анаф, Ђорђе Ђока Павловић, Душан Симовић и Никола Стефановић.

Борци Посавског партизанског одреда: Франц Бартен и Бранко Цветковић.

Борац Ваљевског партизанског одреда: Стеван Милутиновић.

Партизански сарадници из таковског краја: Стојан Белић, Радојица Богосављевић, Рада Бранковић, Милица Мица Дражевић, Дионисије Ђоровић, Миливоје Ивановић, Милица Јорданов, Бранко Кнежевић, Милић Лукић, Душан Милојевић, Радисав Милојевић, Милорад Пантовић, Петар Поповић, Спасеније Ракић, Милорад Трифуновић, Вера Царевић, Младен Царевић и Наталија Царевић.

Једини од заробљених који је прихватио четничку понуду да пређе у њихове редове био је Воја Булатовић[18].

Међу заробљеним партизанима нашао се тада и један заробљени и рањени немачки војник. Њега су четници, са осгалим за-

18. Војо БулатовиН био је комаидир Прве чете Таковског партизанског батаљона. Касније се сазиало да је у старој Југославији имао чин резервног потпуковника, да је био поштански чиновник у Београду, а родом је из Колашина у Црној Гори. После предаје четницнма живео је под туђим именом негде око Трстеника, Куршумлије или Топлице. После рата није се појављивао. Вид. Ј. Поповић, *Таковци,* стр. 470.

робљеним, отерали на Равну гору и убрзо га вратили немачким јединицама.

У таковском крају, као што се види, жртвама четничке издаје у овом времену постала су 134 лица, од тога 74 борца Таковског батаљона Чачанског партизанског одреда, пет бораца осталих јединица Чачанског партизанског одреда, 30 бораца Шумадијског партизанског одреда, четири борца из Космајског, два из Посавског, један из Ваљевског партизанског одреда и још 18 партизанских сарадника, симпатизера и родољуба. Међу њима је било 31 члан КПЈ, 16 чланова СКОЈ-а и 12 жена. Од њих је 54 заробљених стрељано на Крушику у Ваљеву, 44 лица убијено је на разним стратиштима по Такову и Равној гори, а девет бораца је погинуло у борбама против четника.